

Недка Капралова, доц. д-р

Институт за литература – Българска академия на науките

ЗА РОЛЯТА НА РЕЛИГИОЗНАТА КНИЖНИНА В ПРОЦЕСА НА УТВЪРЖДАВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА РЕЛИГИОЗНА И ЕТНИЧЕСКА ИДЕНТИЧНОСТ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

Резюме. Спомоществователството през Българското възраждане е част от стародавна, вековна традиция и е своеобразно продължение на дарителството от предходните исторически епохи. Книгите с религиозно съдържание представляват важен дял от излезлите през Възраждането книги. В периода 1806–1856 г. със спомоществование са отпечатани общо 77 книги и от тях 24 са религиозни (или 31 %). Религиозните книги „на прост български език“ си поставят и постигат целта да поддържат, отстояват и укрепват религиозната идентичност на българите.

Ключови думи: спомоществователство, Българско възраждане, религиозни книги, религиозна идентичност, национална идентичност

Спомоществователството през Българското възраждане е част от стародавна, вековна традиция и е своеобразно продължение на дарителството (ктиторството, меценатството) от предходните исторически епохи. През Възраждането обаче явлението е белязано от появата на нови елементи, извикани на живот от потребите на новото време, като на първо място трябва да се отбележи силният индивидуален акцент. И през Възраждането продължава дарителството за обществени институции, предимно църкви и училища, продължава и меценатството – голям брой книги излизат с „щедротото иждивение“ на заможни българи. Но в старопечатните книги се появяват списъци с имената на още десетки хиляди българи, в огромното си мнозинство принадлежащи към средното градско съсловие на занаятчиите, чието предплащане помага на авторите и преводачите да отпечатат своите трудове. Новото се проявява и в категорично индивидуалната полза от спомоществованието. Възрожденецът „дарителства“, като подпомага финансово издаването на книги, и едновременно с това притежава обекта на своето спомоществование. Така през Възраждането моделът на дарителството се трансформира от колективно-личностен в лич-

ностно-колективен. Процесът е сложен. Колективното и личностното се преплитат. Основният мотив за ползата за рода продължава да е водещ, но към него се прибавя и ползата за отделния човек – от една страна, в притежанието на скъпите по онова време книги, а от друга, в индивидуалното му духовно израстване като личност на Новото време.

Книгите с религиозно съдържание представляват важен дял от излезлите през Възраждането книги. През периода 1806–1856 г. излизат общо 358 книги, от тях 116 са религиозни (32,4%). Разпределението по десетилетия ясно показва, че до 1830 г. религиозните книги са преобладаващи. До 1830 г. са отпечатани всичко 16 книги и от тях само две са буквари. Картината се сменя през следващите три десетилетия, когато данните сочат решително увеличение на светските четива. През 30-те години излизат 20 книги със светско съдържание и 19 с религиозно, а спомоществователството е засвидетелствано за 8 от тях, като 7 са светски и 1 – религиозна. През 40-те години делът на светската книжнина вече превишава този на религиозната – от общо 145 отпечатани книги 37 са религиозни (30 са книгите, подкрепени със спомоществователство, и от тях 7 са религиозни). От 1851 до 1856 г. излизат 158 книги, от тях религиозни са 46 (спомоществователство получават 55 книги, от които 16 религиозни). През разглеждания период със спомоществование излизат общо 77 книги и от тях 24 са религиозни, което прави 31 %.

Тези данни ясно показват, че през първите три десетилетия на XIX век интересът на българите е насочен предимно към религиозната литература. Като се започне с известния „Неделник“ на Софроний Врачански, предлагащ на православните българи поучителни слова за всяка неделя от годината на прост български език, който всеки да може да разбере, и се продължи с книгите на Йоаким Кърчовски – „Чудеса на Пресвета Богородица“, „Различни поучителни наставления“, които са основните произведения, излезли от печат през 10-те години. През 20-те години излизат книгите на Анастас Кипиловски – „Свещенное цветообрание“, ч. I и II, и на Васил Ненович – „Свещенная история церковна“, като и трите са отпечатани в една и съща година – 1825 – и са подкрепени със спомоществованието на родолюбивите си читатели. Тук трябва да споменем и двете издания от 1828 г. на „Новия завет“ и „Часослов“ от Анастас Г. Полизов. Това е положението до 1833 г., когато се появява „Аритметика“ от Хр. Павлович и няколко учебника, издадени през 1835 г.

В тематично отношение религиозните книги се разделят условно на седем групи. Към първата група може да се причислят църковните истории (разкази от Стария и Новия завет), които са общо пет.

Първата е „Свещенная история церковна от ветхий и новий завет“, дело на Василий Ненович и отпечатана в 1825 г. Както е посочено още в заглавието, книгата е „сокращенно сочинена на словеноболгар-

скиет език със питания и ответи заради малките деца“. Четирима мъже предплащат за отпечатването на 1300 екземпляра от книгата.

В същата 1825 г. и Анастас Кипиловски публикува своя превод на църковна история, наречена „Священное цветообрание или сто и четири истории, избрани из ветхий и новий завет в полза на юношеството“ в две части. Автор на книгата е немецът Йохан Гибнер, а Кипиловски превежда от руския превод на Гибнер. За първата част са предплатени 149 екземпляра от 61 мъже в Букурещ и Брашов, като сред тях са Василий Н. Ненович, родом от Свищов, спомоществовател от Букурещ, и Добри абаджи Желескович от Сливен, спомоществовател от Брашов. За втората част са подписани 15 екземпляра в Кишинев и Котел от 8 мъже, сред които сръбският архимандрит Гавриил (в Кишинев), Атанас х. Берович и Тиню х. Драганович (в Котел).

В тази група се включва и „Библическа повест Ветхаго завета за юност“, преведена от сръбски от Константин Теодорович и Георги Владикин, 1847 г. (тук трябва да отбележим изведеното още в заглавието спомоществователство: „Иждивением же любородних и любоучительних града Свищова юношей напечатана“, но всъщност спомоществователите са от много повече места: Свищов, Търново, Плевен, Лом, Самоков и 3 града в Румъния: Александрия, Галац, Букурещ). Предварително са събрани пари за 392 екземпляра, предплатени от 238 мъже и 23 жени. В списъка присъстват имената на следните видни за времето си личности: от Свищов: Николай Д. Ценович, Константин Станчов, Александър Шишманов, Димитър Начович, Христати Павлович; от Търново: Петър Давидов, Николай П. Василиев, Стефан [Пенювич]; от Лом: Кръстю Пишурка; от Самоков: Димитрий х. Йоанов; от Букурещ: Христо Георгиев. В Свищов училище „Св. Преображение“ е предплатило за 30 екземпляра, а Харизанското училище за 10; в Александрия Общата градска епитропия е подписала 5 екземпляра.

„Священная история“ в две части, публикувана от Христо Михаил Златев в 1854 г. Спомоществователство е засвидетелствано в 25 селища, подписали са се 220 мъже за 1082 екземпляра. Списъкът съдържа имената на доста видни личности, сред които много учители: Рашко Блъсков, Ботю Петков, Никола Попвасилев, Петко Славейков.

Последен от тази група излиза преводът от гръцки на „Църковна история“, дело на Аверкий Петрович и Григорий Гог. Авторитетът на преводачите, интересното четиво, а несъмнено и активната дейност на настоятелите са основание за спомоществованието на 1211 мъже и 29 жени от 84 селища в България (17 града, много села, 1 кааза и 4 манастира), както и в Белград, предплатили за 1974 екземпляра. Това е една от книгите с най-масова подкрепа през първата половина на XIX в. Интерес представлява социалният състав на спомоществователите (приблизителен, тъй като невинаги занятието на лицето е посочено):

3 митрополити, 2 епископи, 2 духовници, 4 архимандрити, 13 игумени, 270 свещеници, 50 монаси, 6 монахини, 1 псалт, 1 клисар, 3 певци, 63 учители, 2 учителки, 200 ученици, 20 ученички, 1 писар, 1 книговезател, 1 книгопродавец, 1 книгоиздател, 1 словослагател, 1 началник, 4 чорбаджии, 2 търговци, 1 доктор, 2 хеками, 1 градоначалник, 1 векилин, 1 мухтар, 1 кабзамал, 1 кехая, 10 абаджии, 12 терзии, 3 чохаджии, 1 джамджия, 17 бояджии, 3 кожухари, 2 халачи, 1 чифчия, 2 гайтанджии, 2 кафтанджии, 2 папукчии, 1 серкеджия, 4 ханджии, 1 ковач, 1 хлебар, 3 куюмджии, 2 дюлгери, 2 кацари, 1 дюгенджия, 1 шивач, 14 бакали, 1 табак, 1 таширчия, 1 ръкоделец, 1 овчар, 2 налбанти, 1 боджак, 1 мутафчия, 1 механджия, 1 гюлджия, 1 самарджия, 10 кюркчии, 1 пандурин. В списъка четем имената на много видни за времето си (и не само) личности: от Плевен: епископ Доротей Врачански; от София: епископ Геден Софийски, Кирил Ватопедец, Мано Стоянов от Букурещ, х. Нешо Филипов от Пирот; от Ловеч: епископ Иларион Ловчански, Михаил (Маноил) Лазаров от София, Марин Софрониев Калугерски; от Видин: митрополит Паисий Видински; от Лом: Кръстю Пишурка; от Кюстендил: митрополит Авксентий Велески, Аверкий П. С. Рилец; от Пловдив: митрополит Хрисант, епископ Иларион, чорбаджи Димитрика от Мецово, Салчо Чомаков, Стоян Чомаков, Константин Моравенов, братя Гешови, Константин Геров, Христо Груев; от Карлово: Христо Т. Пулев, Никола Пулев, Ботьо Петков, Христо п. Василев; от Калофер: Никола Касапски, Христо Брадинов, Недялко Бракалов; от Сопот: Калист Луков, Георги Икономов; от Панагюрище: Йордан Ненов от Елена, Нешо Бончев, Марин Дринов; от Пазарджик: Стефан х. Захариев; от Хасково: Захари Христовулов; от Казанлък: Стоенчо Груев; от Белград: Стефан п. Йов. Колюв от Заара, Пенчо Радов от Карлово, х. Найденов от Т. Пазарджик. Направени са много дарения: в Плевен: за училището (25); във Враца: за училището (25); в Оряхово: за учениците школки (5); в София: за училището (30); в Ловеч: за горнокрайското училище (10), за долнокрайското училище (20); в Троян: за училището (10); в Пирдоп: за училището (20); във Видин: за училището (2); в Лом: за училището (10); в Кюстендил: за училището (10); в Пловдив: чорбаджи Димитрика от Мецово за Марашкото и Каршиякалското училища (15), Салчо Чомаков за сиромашките деца (15), Стоянчо Чомаков за превъзходните ученици (10); в с. Мерицлери: за учениците (5); в Панагюрище: за общината (10).

Втората група включва поученията.

Тук, разбира се, в началото е „Неделник“ на Софроний Врачански, издаден за втори път (в рамките на разглеждания период) в 1856 г. от Тодор Хрулев със заглавие „Евангелие поучително“.

Следва „Различни поучителни наставления“, отпечатана от Йоаким Кърчовски в 1819 г. със спомоществование в областта Македония (31 сели-

ща, от които 14 града, дело на 78 мъже и 5 жени, предплатили 2128 гроша).

В 1847 г. Захарий Княжески и брат му монах Натанаил издават „Зерцало или огледало християнское, което съдържава мисли спасителни и увещания душеполезни и весма нужни за всякаго християнина, който желае да познай своето християнско живеяни и евангелската истина“. Преводът е направен от „славянский“. Интересен факт е, че спомоществователите на тази книга са основно от Украйна и Русия; подписка в български селища има само във Велес и Скопие. Включват се предимно бесарабските българи. Навярно там са били настоятелите на двамата братя и там преводачите са били по-познати на бъдещите читатели. Това е първото участие на бесарабските българи в подписка за събиране на пари за отпечатване на книга. Спомоществованието е скромно: 134 мъже предплащат за 150 екземпляра.

В 1850 г. Онуфрий Попович Хилендарец превежда от руски и издава със свое иждивение и с финансовата помощ на 14 мъже от Цариград, Казанлък и Търново, подписали 340 екземпляра, „Духовний зрак“. Книгата е изпълнена с илюстрации, като се започне с портрет на преводача; всяко размишление започва с илюстрация, показваща доброто или злото, за което ще се размишлява, и завършва със стихотворение. Амбицията на автора била да предложи „всякия нестареещия истина“, написани на съзнателно архаизиран език, който според Онуфрий е общославянски, като целта му е изложена в Предисловието: „Тая настоящая книжка издается на един общий Славянский язык, не само за Болгарина. Но като да может всякий Болгарин, Сербин и Русин уразумяти в нея собственное своего сердца состояние“. Вероятно хилендарското общо православно битие на монаха Онуфрий го е подтикнало да напише книгата си в такава оптика.

В същата 1850 г. Георги Йошев превежда от сръбски книгата „Часови благоговейния“, която представлява напътствия към юношите, на които предстои сами да поемат по пътя на живота; подкрепена е със спомоществованието на 226 мъже от 11 града (9 в България и 2 в Сърбия), подписали 341 екземпляра. Но в списъка присъстват имената на много от видните личности на епохата: Захарий Круша, Захарий Зограф, Аверкий Петрович, Йоаким Груев, Найдено Геров, Александър Екзарх, х. Найдено Йоанович и др.

Още две книги допълват тази група: „Повест или поучение християнско“, преведена от Петър Давидов и отпечатана в 1855 г. (предплатени са 1411 екземпляра от 1025 мъже и 49 жени в 59 селища в България [23 града, 36 села, 10 манастира] и в Белград), и „Духовен зрак“, преведена от Марин Калугеров и отпечатана в 1856 г. (в 24 селища в България 392 мъже и 16 жени предплащат за 896 екземпляра).

Третата група съдържа жития и служби на светци.

Хронологически първа е „Служба на Харалампий Магнисийский“ (1843), преведена от Райно Попович и Евтимий йеромонах Хилендарец, а поправена от Неофит Рилски (предплатени са 640 екземпляра от 363 мъже и 8 жени в 32 града, 32 села и 9 манастира в България). Следват: „Жертва Авраамова“, отпечатана на турски в 1845; „Житие на свети Григорий“, съставено от Аверкий поп Стоянов, допълнено с „някои чудни сказания заради Антихриста“ (предплатени са 1281 екземпляра от 1170 мъже и 23 жени в 34 града, 47 села, 9 манастира в България); „Книга нарицаемая Митарства“, 3-то издание, дело на Петър Неделев от Копривщица, 1853 (спомоществование само в Цариград, където 126 мъже и 3 жени предплащат за 451 екземпляра). В тази група се включва и „Кратко описание на светата и преславна гора Атонска“, съчинено от Антоний Хилендарец, родом търновец, и отпечатано в 1853 г. Книгата разказва историята на Атон в жития и легенди. Подписани са 453 екземпляра от 137 мъже и 1 жена в Цариград, Търново, Свищов, Етрополе, Копривщица, Стрелча, Аджар, Хилендарския и Зографския манастир; сред спомоществователите са видни личности като епископ Стефан Ковачович, Иларион Макариополски, Анастас Гранитски, Георги Раковски, Антон и Драган Цанкови и др.

Като особена, четвърта група се открояват изданията на „Чудеса на Пресвета Богородица“. В разглеждания период има две издания на тази книга. Първото е вече споменатото от 1817 г. на Йоаким Кърчовски, а второто е от 1851 г., дело на Николай Карастоянов (3-то поред издание), за което са подписани 167 екземпляра от 158 мъже и 2 жени в 3 града: Самоков, Враца, Лом и 7 села. Навярно водени от уважение и от желание да подкрепят родолюбивото дело, в Самоков се включва целият градски елит: Сотираки Д. Чичанов, Христо Йоаннович, Захарий Х. Зограф, Димитрий Х. Зограф, Захарий х. Гюрович, Костандин Д. Чичанов, Николай Д. Чичанов, Димитрий х. Йоанович Смрикар и син его Михалаки, Христо хаджи Йоанович Смрикар и син его Николаки, Георгий х. Йоанович Смрикар, Иванчо антикар, Димитрий Анастасиевич, антикар, Захарий Петревич, Христо Йовевич, Захарий Младенович, Илия Дойчинов, Стоян Йоанович, Христо Михайлович, Георгий хаджи Димитриевиц, Зафираки Димитриевиц. Освен самоковските нотабили книгата получава предварителната подкрепа на Каллист Луков в Сопот, както и на Атанасий Чолаков и Марин Дринов в Панагюрище.

В петата група са включени пет богослужебни издания.

„Осмогласник“, отпечатан в 1843 г., анонимен, за който са подписани 1046 екземпляра от 294 мъже, сред които: патриарх Герман, 11 митрополити, 2 епископи, 70 свещеници и т. н. в Цариград и още 23 градове и села, предимно в Западна България. Съставът на селищата дава основание да се предположи, че авторът е от Западна България,

вероятно от Македония и същевременно е с доста силни позиции в Цариград; много църкви са спомоществователи, както и много села, очевидно за църквите си.

„Кратка ирмология“ от Николай Триандафилов, 1849 (само Бучуреш, подписани 32 екземпляра от 29 мъже).

„Типик церковний“, преведен от гръцки от Неофит Рилски и отпечатан в 1853 г. За тази книга са предплатени 649 екземпляра от 31 мъже, но сред тях има 27 владици, като вероятно това са всички български владици на всички български епархии.

„Кратко и ясно описание за сватби“, 1854, преведено от гръцки от поп Димитър Драганов (2 спом. от с. Самоводен).

От същата 1854 г. е и последната книга в тази група – „Църковно песнопение“, съчинено от Драган Василев Манчев. За книгата са предплатени 251 екземпляра от 75 мъже в 6 селища: Батак, Пазарджик, Пещера, Брацигово, Радилово, Паталеница. Направени са дарения за селското училище в Батак, за църквата „Св. Константин и Елена“ и за църквата „Св. Петка“ в Пазарджик, за църквата „Св. Теодор“ в с. Радилово.

В шестата група има само една книга – „Служение еврейско и все злоторение нивно“, превел Натанаил Зографски, отпечатана в типографията на Теодосий Синаитски в Солун. Спомоществователите са само от областта Македония: 290 мъже от 16 селища, предплатили за 302 екземпляра.

В седмата група също е включена само една книга – „Православное учение“, преведена от руски от Иларион Стоянов (по-сетнешния Иларион Макариополски) и отпечатана в 1844 г. Спомоществователството за тази книга обхваща почти цялата българска етническа територия. Подписани са 2177 екземпляра от 1129 мъже и 5 жени в 30 града, 9 села, 7 манастира. Има спомоществователи българи и от Париж, Пиза, Атина, Смирна, Галац, Браила, както и много видни личности, сред които патриарх Герман, 12 митрополити, Стефан Богориди и много други. Това е една от най-масово подкрепените книги през Възраждането, книга, която, наред с други, поставя основите на нормативността на новото време, в което възрожденският българин се стреми да достигне цивилизования европеец, запазвайки собствените си религиозни, културни и етнически устои.

Религиозните книги „на прост български език“ си поставят и постигат три цели: да поддържат, отстояват и укрепват религиозната идентичност на българите като 1. християни, 2. православни и 3. българи. Ерик Хобсбъм основателно отбелязва: „Няма причина да отричаме протонационалните чувства на сърбите в периода до XIX век, не защото са били православни на фона на съседите си католици и мюсюлмани – това не би ги отличило от българите, – а защото спомеът за старото кралство, победено от турците, се е запазил в песните

и легендите им и, което е може би по-важно за нас, във всекидневните богослужения на сръбската църква, която е канонизирала повечето от своите крале“¹. Струва ми се, че ако Е. Хобсбом си бе поставил за задача да изследва българите, изводът до голяма степен щеше да е същият.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

ХОБСБОМ, Е. *Нации и национализъм от 1780 до днес*. София: Обсидиан, 1997.

REFERENCES

HOBSBOM, E. *Nacii i nacionalism ot 1780 do dnes*. [Nations and Nationalism form 1780 till Nowadays.] Sofia: Obsidian, 1997.

THE ROLE OF RELIGIOUS LITERATURE IN ESTABLISHING BULGARIAN RELIGIOUS AND ETHNIC IDENTITY IN THE FIRST HALF OF XIXth CENTURY

Abstract. The sponsorship during the Bulgarian Revival is part of an ancient, centuries-old tradition and is a kind of continuation of the donation from previous historical epochs. Religious books are an important part of the books published during the Renaissance. In the period 1806–1856, a total of 77 books were published with assistance, and 24 of them were religious (or 31%). Religious books “in simple Bulgarian language” set and achieve the goal of maintaining, upholding and strengthening the religious identity of Bulgarians.

Keywords: sponsorship, Bulgarian Revival period, religious books, religious identity, national identity

Nedka Kapralova, Assoc. Prof., PhD

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchencki Prohod Blvd. (Block 17), Sofia 1113

Email: nedkakapralova@gmail.com

¹ ХОБСБОМ, Е. *Нации и национализъм от 1780 до днес*. София: Обсидиан, 1997, с. 76.